

СЕРЕДНЬОВІЧНА ТА РАННЬОМОДЕРНА ІСТОРІЯ УКРАЇНИ

DOI 10.32626/2309-2254.2019-29.130-140

УДК 94:327(470:477)«14/16»

Віктор Доценко

МОСКОВСЬКИЙ МІФ ПРО ПОХОДЖЕННЯ ТА ОБРАНІСТЬ ПРАВЛЯЧОЇ ЦАРСЬКОЇ ДИНАСТІЇ І ФОРМУВАННЯ НОВОГО ВЛАДНОГО КОНСТРУКТУ В XV – XVII СТ.

Доценко Віктор. Московський міф про походження та обраність і формування нового владного конструкту в XV – XVII ст. У статті робиться спроба проаналізувати причини появи у XV ст. у московських князів концепції їх родової приналежності до династії київських князів Рюриковичів, окреслити основні напрями та визначити етапи формування державницької моделі Московського царства та використання у цьому процесі історичної пам'яті та історичних міфів про походження та обраність правлячої царської династії. Автор доводить, що поява на політичній арені Центрально-Східної Європи в середині XV ст. нового сильного гравця в особі Великого Московського князівства визначило нові напрями формування державницьких ідеологем і обґрунтування сакрального характеру влади правлячих династій. Проводячи експансіоністську політику, московські князі формували і власну ідеологічну модель організації держави та її інститутів. В цьому їм активно допомагали представники московського православ'я, які визначили ідею захисту руських православних земель від нечестивих католиків та експансію на захід для відвоювання старих руських земель в XV ст. основою для ідеологічного обґрунтування влади Великих князів Московських. Церква нібито вибирала нову правлячу династію, сакралізуючи її владу і наділяючи її святим обов'язком – боронити землю руську та православний люд. Князі отримували божественне благословення правити і захищати справжнє християнство від зовнішніх ворогів, одночасно поширюючи його і повертаючи до православного царства втрачені землі. Сакралізація правлячої в Москві князівської династії, розпочата за Івана III, завершилась за першого Московського царя Івана Грозного. Династія настільки відчула свою владу, що змогла організувати розправу над непокірним, родовитим боярством. Знищуючи великі боярські роди, які мали родинні зв'язки з легендарними Рюриковичами, влада знищувала народну історичну пам'ять про попередню еліту, залишаючи в народній свідомості пам'ять про абсолютну владу династії Рюриковичів та про право її нащадків – Великих московських князів на абсолютну владу над ним.

Ключові слова: князь, Велике князівство Московське, сакралізація, міф про походження, влада.

Доценко Віктор. Московский миф о происхождении и избранности и формирование нового властного конструкта в XV – XVII веке. В статье делается попытка проанализировать причины возникновения в XV веке у московских князей концепции их родовой принадлежности к династии киевских князей Рюриковичей, очертить основные на-

правления и определить этапы формирования государственной модели Московского царства и использования в этом процессе исторической памяти и исторических мифов о происхождении и избранности правящей династии. Автор доводит, что появление на политической арене Центрально-Восточной Европы в середине XV века нового сильного игрока в лице Великого княжества Московского определило новые направления формирования государственных идеологем и доводило сакральный характер власти правящей династии. В этом им активно помогали представители московского православия, которые определили идею защиты русских православных земель от нечестивых католиков и экспансию на запад для отвоения старых русских земель в XV веке основой для идеологического обоснования власти Великих князей Московских. Церковь как-бы выбирала новую правящую династию, сакрализируя ее власть и наделяя ее святым обязательством – оборонять землю русскую и православный люд. Князья получали божественное благословение править и защищать настоящих христиан от внешних врагов, одновременно расширяя его и возвращая в православное царство утраченные земли. Сакрализация правящей в Москве княжеской династии, начатая за Ивана III, завершилась за первого Московского царя Ивана Грозного. Династия настолько почувствовала свою власть, что смогла организовать расправу над непокорными, родовыми боярами. Уничтожая великие боярские роды, которые имели родственные связи с легендарными Рюриковичами, власть уничтожала народную историческую память о прежней элите, оставляя в народном сознании память о абсолютной власти династии Рюриковичей и про право ее прямых потомков – Великих московских князей на абсолютную власть над ним.

Ключевые слова: князь, Великое княжество Московское, сакрализация, миф о происхождении и избранности, власть.

Питання формування в XV – XVIII ст. нової євроазійської імперії – Московського царства та його правонаступниці Російської імперії останнім часом все більше захоплює думки істориків, політологів та соціологів. Вони у своїх працях прагнуть встановити причини появи такого могутнього імперського утворення на сході Європи. Відповіді на питання, як у економічно і культурно відсталій частині континенту постала держава, яка зуміла перетворитися з улусу Золотоординської держави на впливового експансіоніста у європейській і світовій політиці. Як вплинули на процеси державотворення історична пам'ять та державницька історична міфологія Московії?

В історичній літературі сформувались різні підходи до розуміння процесів пов'язаних з формуванням нової Московської імперської державницької моделі та історико-політичного обґрунтування тягlostі влади місцевої правлячої династії. Ігор Шевченко пов'язує формування історичної концепції тягlostі з необхідністю в XVI ст. з потребою закріпити за правлячою династією великих московських князів право на сакральну владу над руськими землями, спочатку через легітимно-династичну приналежність до династії Рюриковичів, а згодом і через культурно-національний зв'язок Москви, Володимира та Києва. Згідно цієї концепції кожен із цих центрів перебував за законом право на правління у свого попередника у безперервній послідовності¹.

Польський історик Оскар Галецький стверджував, що піднесення в XIV ст. Московії супроводжувалась появою експансіоністських планів нових князів, направлених на завоювання колишніх територій Русі та обґрунтуванням власних династичних сакральних прав на ці території².

До питання про походження московських історичних міфів у своїх працях зверталися С. Плохий, В. Брехуненко, В. Ричка, А. Ахієзер та ін. дослідники. Однак цілісного бачення історичної моделі використання московськими державними ідеологами міфу про походження та обраність династії для будівництва власної імперської державницької моделі немає. Тому метою нашої статті є спроба окреслити основні напрями та визначити етапи формування державницької моделі Московського царства та використання у цьому процесі історичної пам'яті та історичних міфів про походження та обраність правлячої царської династії.

Поява на політичній арені Центрально-Східної Європи в середині XV ст. нового сильного гравця в особі Великого Московського князівства визначило нові напрями формування державницьких ідеологем і обґрунтування сакрального характеру влади правлячих династій. Іван III упродовж свого правління розпочав активний наступ на удільні князівства західного улусу Орди. За його правління до Московського князівства увійшли землі Тверського, Рязанського, Ярославського і Ростовського князівств. Силою було приєднано Великий Новгород та його землі. Всі ці об'єднано-експансіоністські процеси проходили під ідеєю збирання руських земель. Далі експансіоністські погляди Івана III були направлені на сусідню державу – Литву, з її федеративною організацією та адміністративною автономією земель. Москва розпочала серію важких воєн за першість в регіоні під гаслом «повернення руських земель» в єдину православну християнську державу. Війни супроводжувались особливою політикою втягнення окупованих територій до єдиного московського політичного простору. Паралельно відбувались руйнування існуючих суспільних моделей. Проводячи експансіоністську політику, московські князі формували і власну ідеологічну модель організації держави та її інститутів. В цьому їм активно допомагали представники московського православ'я.

Православні духівники звернулися до історичного міфу про славетного Новгородського князя Олександра Невського – переможця нечестивих католиків-німців та шведів, захисника і оборонця справжньої християнської віри. Вони умисно оминули його колабораціонізм і співпрацю з монгольськими ханами, участь у перепису Північно-Східних руських земель та збирача данини для Орди. Церковний клір розумів, що в XIII ст. православне духовенство зрадило свій народ, підтримавши завойовників монголів, тобто вчинило подібно до князя Олександра Невського. Отже, сама ідея захисту руських православних земель від нечестивих католиків та експансія на захід для відвоювання старих руських земель в XV ст. поступово стає основою для ідеологічного обґрунтування влади Великих князів Московських.

Його наступником у справі захисту православних земель став князь Дмитро Донський. У «Задонщині» – літературному переказі міфічної битви між руськими військами, які очолював князь Дмитро і монгольським військом Мамай на Куликовому полі 1380 р., рязанський священник Софоній змалював московського князя Дмитра святим воїном – релігійним захисником руської християнської землі від невірних мусульман. Тут князю надає сили у його священній війні православна церква. Військо і князя у похід благослов-

ляє святий Сергій Радонезький – на той час найшанованіша релігійна постать Монгольської Русі. «Господь да поможет тобі на враги, звернувся від до Дмитра. – Маеш звияжити врагов твоїх, ссколько довліет твоему господству ... Страждіте, добрії воїни Христові»³.

Таким чином церква нібито вибирала нову правлячу династію, сакралізуючи її владу і наділяючи її святим обов'язком – боронити землю руську та православний люд. Князі отримували божественне благословіння правити і захищати справжнє християнство від зовнішніх ворогів, одночасно поширюючи його і повертаючи до православного царства втрачені землі. В XV ст. московські князі анексували Новгородську республіку, землі Великого князівства Тверського та розпочали серію затяжних війн з Великим князівством Литовським за приєднання колишніх руських земель.

Поява на території Візантії турецьких військ та падіння Константинополя 1453 р. дало для московського православ'я і правлячої династії можливість доповнити існуючу історичну ідеологічну модель новими тезами про месіанську роль московського князівства та його правителів.

В Московії великі князі, а згодом царі в основу державності поклали міф про «Третій Рим» та богомобраність московського православного царства. Успадкувавши після розвалу Золотої Орди її управлінські традиції, московські князі привласнили собі і їх титул – царя та право називати себе православним владикою, захисником православ'я. В Московії віра в унікальність московського православ'я стала основою формування власної ідентичності. Після падіння Константинополя 1453 р. Московія залишилась єдиною суверенною православною державою, яка могла претендувати на правонаступництво захисника православної віри. Появі нової ідеології сприяв і шлюб православного «государя всея Русі» Івана III з царградською племінницею, яка до свого шлюбу проживала в католицькому Римі під захистом папи римського. Саме Московське князівство в особі його правителів із династії Рюриковичів, а не уніатський Київ мали стати спадкоємцями політичної і культурно-релігійної спадщини Київської держави. Московити привласнили собі історію Русі та право на територіальну експансію на колишні території Русі, тобто право на «збирання руських земель».

Московський міф походження і обраність розвивався у контексті середньовічної теополітики, в основі якої лежала виключність, освіченість царства божого на землі, богомобраності народу, який сповідував певну релігію. Народ отримував право реалізувати ідею світового панування, через поширення власної релігії. Оголошення релігійної виключності зазвичай передувало зародженню імперій: так сталося в англійській історії, коли Генріх VIII поклав на себе місію керівника англканської церкви. В історії Києво-руської держави релігійний міф пов'язаний з вибором православного віросповідання князем Володимиром лів в основу формування власної держави та історичної пам'яті. Перші руські християнські князі намагалися канонізувати представників правлячої династії. Факт канонізації князів Бориса і Гліба мав сформувати право володаря руського і київської митрополії самостійно творити церковні ідеології і володіти Руссю. Руські князі вели постійну бороть-

бу з Візантією за одноосібність руської православної церкви і оформлення її у власний патріархат.

В XIII ст., в період монгольського завоювання Русі, Північно-Східна Русь і Галицько-Волинське князівство залишилися вірними релігії предків. Православ'я на багато століть стало ідентифікатором українців-схизматів, які втративши власну державу, опинились під владою іновірців католиків.

Розбудовуючи власну державу, московські правителі у XV-XVI ст. звернулися до історичної пам'яті попередників і вирішили сконструювати власний міф про походження і обраність. Релігійні зародки імперії, які з'явилися за часів Івана III, його сина Василя III та онука Івана IV, яскраво проявились в XVIII ст. – епоху розквіту імперії. Звичайно, не всі подібні ідеї розростались до імперій, але і тих, що пустили коріння, вистачило для геополітичної революції в історії.

Московські князі, отримавши від політичного панування ординської владної моделі в XIII – XIV ст. особливу організацію суспільних та політичних інститутів, на початку XV ст. формують оригінальну для Русі, але звичайну для східних деспотій систему управління монарха без посередництва станово-представницьких органів і церкви. Новий принцип організації влади був подібним до ординського: удільні князі номінально підпорядковувались великому князю як главі улуса, а глава улуса був підпорядкований хану – дарителю ярлика на улус, велике князіння⁴.

Упродовж XV ст. великі князі поступово піднімались в владній ієрархії Орди, і момент князювання Василя III фактично стояли між ханами Чингізидами і очільниками ногайської, касимівської, астраханської та сибірської орди. Цьому сприяли як об'єктивні, так і суб'єктивні процеси. Поступово проходив процес культурно-родинної інтеграції – укладання шлюбів, родичання, прийняття ординцями християнства, переїзд до нових земель, залучення руських князів та їх дружин до внутрішніх воєн між ординськими князями.

Успішний проект Московських князів швидко обростав відповідними ритуалами і атрибутами (інсігнії, помазання самодержця як намісника бога на землі, сина бога, головного пророка, глави церкви, першосвященника і т.ін.). Серед них необхідно виділити шлюб Івана III із племінницею останнього візантійського імператора Константина XI Софією Палеолог та введення слова «цар» до титулатури московського володаря били символічними діями, якими московські князі декларували, що вони себе вважають щонайменше рівними «візантійським імператорам»⁵.

Теополітика сама по собі не створює «царство обраних», а виступає дияйнером базових силових ліній, у випадку Русі – нордизму і ордизму. Тим не менше вона піднімає себе в ранг «національної ідеї православ'я» і претендує на опорну світоглядну роль. В тріаді руської влади князя нордизм-ордизм-понтизм саме третій елемент, з його виразним голосом і інститутотом волевиавлення (кліром), злагодженою риторикою і інтелектуальною стратегією, ліг в основу інтелектуального обґрунтування руськими книжниками влади князя Київського. Ті ж православні книжники та діячі церкви в другій половині XII – на початку XIII ст. в регіоні далекої Північно-Східної язичницької Русі спільно з чужорідними для місцевого угро-фінського етносу представ-

никами київської князівської династії та колоністами зі слов'янської митрополії, проводячи колонізацію та боротьбу з місцевим поганством, обґрунтували сакральний характер влади нових володарів – представників династії Рюриковичів. Православ'я, у вороже налаштованому до нього регіоні, підтримувало єдиновладдя світського князя з його апаратом примусу і можливістю отримання грошових та земельних пожалувань і доходів.

Прихід монголів кардинально не змінював ситуацію. Монгольський релігійний лібералізм дозволяв православній церкві утвердитися на території майбутньої Московії. Хан, як і князь, захищав устої православ'я, а головне використовував інститути православної церкви для управління захопленими територіями. Постав новий тандем, навіть тріада в особі світської влади монгольського хана, колаборанта князя та православної церкви.

В цей час західна християнська церква проголошувала необхідність послаблення влади князя-короля. Вона виступала за утвердження договірних відносин між князем і його оточенням і служивим людом. Сакральність влади першої особи держави поступово відділялась від інституту влади. Особа короля поступово втрачала свій божий образ. Тепер особа монарха, його життя і смерть не зачіпала інститут влади, принцип влади монарха. Могли змінюватись монархи, але ставлення населення до інституту королівської влади не змінювалося⁶. Цей варіант розвитку політичних стосунків не підходив для еліти Північно-Східної Русі. Для місцевих князів міг існувати лише один варіант організації влади – варіант одноосібної необмеженої, сакральної влади, освяченої православним владикою. Це давало можливість князю вирішувати власні статусні питання з ханом та зберігати владу в виділеному улусі.

Будучи ревними християнами, московські правителі та їх піддані не розділяли владу світську та духовну. Поеднання світського та духовного мало забезпечити князю можливість царювати, як його попередники монгольські хани, а церкві отримувати економічні преференції та особливий статус в Московії. Народ при цьому отримував право вірити та терпіти.

Вбачаючи у західному християнстві ворога, московське православ'я проводило політику направлену на закритість московського суспільства та держави. Жодна нова ідеологема не могла потрапити в Московію без згоди консервативного священства. Крім того церква виступала за збереження суспільної моделі з закритою общиною, яку очолював непогрішимий батько цар, великий князь. Життя царя, великого князя синкретичним чином зливалась з долею країни і її населення, його достатком та благополуччям. У випадку його хвороби або старості захворіє і перестане розмножуватися худоба, урожай пропаде в полях, поширяться епідемії. Від життя царя залежить і хід природніх явищ. Тобто православна церква таким чином пояснювала сакральний характер влади царя і його династії.

В XV – XVI ст. саме представники московського православ'я розробили нове бачення розвитку нового православного царства і особливого сакрального характеру влади Великого Московського князя. В «Посланні» псковського Старця Філофея йдеться не тільки про всім відому тезу «Москва – третій Рим», а й про нову концепцію православного царювання православного царства. Московський цар, розглядався Філофеєм, «єдиним християнським Царем»,

духовним володарем і захисником «святих Божих престолів». Єдина вселенська апостольська церква, яку очолює цар, є новою церквою, яка виникла «замість римської і константинопольської». Центр світового православ'я перебуває в «в богоспасенному граді Москві» і перебуває під захистом Богородиці. Московське царство, за задумом Філофея, є єдиним втіленням справжньої «святої вселенської апостольської церкви», бо інші християнські держави загинули. Але Філофей попереджав московський православний люд, що в разі коли він відречеться від справжнього православ'я і перестане підтримувати свого православного володаря, а Московський цар перестане оберігати Третій Рим від антихриста і католиків, то третій Рим паде і постане новий Четвертий. Саме остання теза Філофея була направлена на сакралізацію влади Василя III та його династії, на появі московського цезарепапізму, тобто поєднанні в руках царя світської і духовної влади. Саме тому Московський володар так прагнув отримати для власної церкви патріаршество⁷.

За правління Василя III монахи розробили і новий легендарний родовід правлячої династії. Монах Спиридон Сава розробив міф про походження династії Рюриковичів від Пруса – двоюрідного брата Римського імператора Августа. В 1505 р. Спиридон Сава передав князю Василю III «Послание», де вперше московський царський рід виводиться від імператора Августа.

В «Сказанні про князів Володимирських» (1520-ті або 1530-ті рр.) представлено нову міфічну генеалогію руських князів і стверджується, що київський князь Володимир Мономах, який жив в одинадцятому столітті дістав дари, регалії та імператорську корону від візантійського імператора Константина IX Мономаха. Згідно з легендою, корона, відома як «шапка Мономаха», була передана правителям Московії й відтоді ця гадана шапка Мономаха почала використовуватися під час коронації царів⁸. Це твердження ставило вище московську династію за середньовічних європейських правителів, зокрема династію Габсбургів.

Продовженням легенди про початки правлячої московської царської династії стала «Степенна книга царского родословия» підготовлена в 1580-ті рр. за благословення митрополита Макарія царським духовником Андрієм-Афанасієм. В книзі йдеться про сімнадцять «ступенів» династії Рюриковичів, які утворюють «тверді сходинок на небо», а благородне походження династії простежується від імператора Августа через його брата Пруса. В книзі московські православні писці навмисне оминули язичницький період династії – перших князів Рюрика, Олега, Ігоря та Святослава. Оповідь починається з агіографічного опису життя Великої княгині Ольги, першої християнки серед київських князів, проте це була не перша «ступінь», а щось на зразок передмови. Перша ступінь була представлена онуком Ольги князем Володимиром, якого автор іменує рівноапостольним, святим і благословенним царем і великим князем, або самодержавним царем і великим князем. Таким чином, на думку З. Когути, княжий рід московської династії бере початок від Рюрика, який у свою чергу, був пов'язаний з римськими імператорами, але справжня «імперська» суверенність і легітимність з'являються лише в першого християнського «царя» (візантійсько-ординська традиція). Оповідь завершується Іваном IV, який представляв сімнадцятий ступінь від святого Володимира⁹.

Про те, що московська династія «царський корінь» має римське походження йшлося і в «Повісті про приватне життя благовірного і благородного і христоролюбного государя царя і великого князя Федора Івановича всея Русі...».

Таким чином, легендарна історія написана монахом Спиридоном Савою про римське походження московської династії в XVI ст. отримала статус офіційної ідеологеми, про що свідчить її видозмінені передруки в тогочасних московських писемних пам'ятках. Московські історичні письмена XVI ст. створили новий генеологічний владний ланцюг від римського кесаря Августа, його брата Пруса і їх нащадку в сороковому коліні новгородського князя Рюрика, до великих київських князів, а від них і до першого царя Івана Грозного.

Іван Грозний не тільки підтримував ідею римського походження династії, але і прагнув використати її в тогочасній міжнародній політиці. Використовуючи міф про походження, московський цар прагнув стати частиною тогочасного європейського політичного світу, доводячи свою приналежність до нього по праву родства (сакрального походження). Крім того Іван Грозний в той час активно втручається і в Польські справи, намагаючись через вибори польського короля, отримати нові територіальні надбання та визнання. Тому в 1576 р. «Коротку генеалогію великих князів Московських, вилучену із їх власних рукописних літописів» було перекладено латиною і видано в Кельні за московські кошти¹⁰.

Кровні родинні історичні зв'язки московської династії та київських князів Рюриковичів, а отже і їх права на руські землі Рюриковичів, стали частиною експансіоністських вимог висунутих Іваном Грозним 1548 р. на переговорах із литовськими послами. Московський цар вимагав визнати його царський титул, а також право воювати з Литвою за повернення всіх християнських земель Русі, які опинились у складі Литовської держави. Подібні ідеї не були висловлені Іваном Грозним вперше. Його попередники, ще від часів Івані III вимагали від Литви повернення руських земель Москві, як прямому спадкоємцю середньовічної руської держави та її династії.

В Московії за Івана Грозного панував дух християнської вищості та месіанства. На думку царя, завдяки Божому благословенню та «руській набожності» саме Московія має вигнати протестантів з Балтійського узбережжя, поширити свою владу на інші руські землі та одночасно проводити експансію на Схід – на землі Орди. В результаті нової християнізації сусідів Московії постає нова Православна світова імперія з богоугодним царем на троні.

Для утвердження міфу про сакральний характер влади московських князів були використані візантійські і київські релігійні церемоніали. Розроблений середньовічною християнською церквою і верховною світською владою церковно-політичний церемоніал – посадження на великокнязівський стіл необхідно розглядати як наповнену глибокими літургійними конотаціями систему семіотичних асоціацій і глядацьких уявлень, яку наповнювали сакральні біблійні мотиви та елементи: урочиста зустріч князя біля Золотих воріт (семіотика біблійної міфології та урочисті в'їзди до Риму імператорів-переможців), богослужіння в храмі Святої Софії і гуляння на «Великому дворі Ярослава».

Отже, колишні Північно-Східні князівства Києво-руської держави ще з XII ст., від часів Андрія Боголюбського вибрали абсолютистську князівську мо-

дель управління, яка отримала продовження в період Золотоординського панування. Самодержавна влада великого князя Московського (Московського царя), привела до необхідності постійного імперського приростання територіями, з метою поширення своєї влади на «колишні киево-руські землі». Сакралізація правлячої в Москві князівської династії, розпочата за Івана III, завершилась за першого Московського царя Івана Грозного. Династія настільки відчула свою владу, що змогла організувати розправу над непокірним, родовитим боярством. Знищуючи великі боярські роди, які мали родинні зв'язки з легендарними Рюриковичами, влада знищувала народну історичну пам'ять про попередню еліту, залишаючи в народній свідомості пам'ять про абсолютну владу династії Рюриковичів та про право її нащадків – Великих московських князів на абсолютну владу над ним. Ідеологія московського самодержавства настільки увійшла до народної свідомості, що Івана Грозного в народній поезії зображають те вбивцею та деспотом, справедливим царем, який карає за зраду та несправедні справи¹.

Сформований ідеал самодержавного правителя у народній свідомості досяг рівня його безрідності та божественності. Цар став сприйматися головним і єдиним захисником від сваволі бояр та «всех властителей». Народ московський освячував будь-які дії свого володаря. Ні хто не був вправі виступити проти волі царя-самодержця. Страти бояр, служивого люду та навіть митрополити Філіпа сприймалися населенням, як воля божа. В «смутні роки» початку XVII ст. та після воцаріння 1613 р. першого представника династії Романових московська царська династія отримала нову потребу у зверненні до історичного минулого. Обраний на царювання Михайло Романов та його батько, не мали в очах московської еліти та простого люду божественного права на царський престол. Знатні московські бояри ставили під сумнів право нового царя вважати себе московським самодержцем і намагалися обмежити його владу колективним боярським управлінням. У XVIII ст. російські самодержці в особі першого російського імператора Петра I та його наступників, зокрема, імператриці Катерини II та її сподвижників стали реалізовувати ідею тягlosti російської державницької історії від часів Київської Русі та намагалися привласнити історію середньовічної слов'янської держави. Формується міф про походження російської держави від часів Києво-Руської держави, а правлячої династії від легендарного князя Рюрика. Російська імперська і сучасна російська історіографія взагалі вважає, що Рюриковичі правили на Русі упродовж 740 років (з 862 до 1598 і в 1606-1610 рр.). Згодом обраний на московський стіл Михайло Романов продовжив династичну традицію по 1917 р. У XIX ст. російський міф про походження досяг вершини свого розвитку у роботах М. Погодіна. Після краху Російського імперського проекту і приходу до влади більшовиків перед істориками постала нова проблема формування нової історичної пам'яті, яка вписувалась в більшовицьку ідеологему.

Примітки:

¹ Шевченко І. Україна між сходом і заходом. Нариси з історії культури до початку XVIII століття / авторизований переклад з англійської Марії Габлевич; під редакцією

Андрія Ясіновського. Львів: Інститут Історії Церкви Львівської Богословської Академії, 2001. 250 с.

² Гуттенбах Генрі. Р. Витоки російського імперіалізму. Російський імперіалізм / упорядник Т. Гунчак. Київ: Києво-Могилянська академія, 2010. С. 26.

³ Там само. С. 35.

⁴ Рахимзянов Б.Р. Золотоордынские элементы властных конструктов Московской Руси // Репрезентация верховной власти в средневековом обществе (Центральная, Восточная, Юго-Восточная Европа): Материалы XXII Всероссийской научной конференции (Москва, 18-20 мая 2004 г.). Москва: Индрик, 2004. С. 74-79.

⁵ Норкус З. Непроголошена імперія: Велике князівство Литовське з погляду порівняльно-історичної соціології імперій: монографія. Київ: Критика, 2016. С. 32.

⁶ Ахизер А.С. Россия: критика исторического опыта (Социокультурная динамика России). Том 1. От прошлого к будущему. Новосибирск: Сибирский хронограф, 1997. С. 559.

⁷ Мьльников А.С. Мифологемы «Кесарь Август» и «Москва – третий Рим», или Московская страница в истории европейского измерения славянского мира // Славянский мир между Римом и Константинополем. 2004. Вып. 11. (Славяне и их соседи). С. 188.

⁸ Когут Зенон Витоки парадигми єдності: Україна та створення російської національної історії (1620-ті – 1860-ті роки // Схід-Захід: Історико-культурний збірник. Випуск 5. 2001. С. 8.

⁹ Там само. С. 9.

¹⁰ Мьльников А.С. Мифологемы «Кесарь Август» и «Москва – третий Рим», или Московская страница в истории европейского измерения славянского мира // Славянский мир между Римом и Константинополем. 2004. Вып. 11. (Славяне и их соседи.). С. 196.

¹¹ Черняев Н. Мистика, идеалы и поэзия русского самодержавия. Москва: Журн. «Москва», 1998. С. 74.

Dotsenko Viktor. The Moscow myth about the origin and election and the formation of a new state-power design in the 15th – 17th centuries. The article attempts to analyze the reasons of emerging in the 15th century the Moscow princes concept of their ancestral affiliation with the Dynasty of Rurikovichy Kiev princes, to identify the main directions and to determine the stages of the state model of the Moscow kingdom formation and using in this process the historical memory and historical myths about the origin and election of the ruling tsarist dynasty. The author proves that the emergence in the political arena of Central-and-Eastern Europe in the middle of the 15th century a new strong player in the person of the Grand Duchy of Moscow defined new directions for the formation of state ideologies and justification of the sacral character of the ruling dynasties power. In pursuing expansionist policies, the princes of Moscow also formed their own ideological model of the organization of the state and its institutions. In this, they were actively assisted by representatives of Moscow Orthodoxy, who set out the idea of protecting Russian Orthodox lands from ungodly Catholics and expanding to the west to retake old Russian lands in the 15th century the basis for the ideological justification of the Grand Moscow Duke's power. The church allegedly chose a new ruling dynasty, sacrificing its power and giving it a holy duty to protect the Russian land and the Orthodox people. The princes received the divine blessing to rule and defend true Christianity from external enemies, while spreading it and returning the lost lands to the Orthodox kingdom. The sacralization of the ruling princely dynasty in Moscow, begun under Ivan III, ended with the first Moscow Tsar Ivan the Terrible. The dynasty felt so much power that it was able to organize a massacre of rebellious, fertile boyars. By destroying large boyar families who had family ties with the legendary Rurik, the authorities destroyed the people's historical

memory about the previous elite, leaving in the people's minds the memory of the absolute power of the Rurik dynasty and the right of its descendants – the absolute power of the Grand Duke of Moscow above it.

Key words: prince, Grand Duchy of Moscow, sacralization, myth of origin, power.

Отримано: 28.05.19

DOI 10.32626/2309-2254.2019-29.140-155

УДК 355.48(477.42)«1660»

Олександр Мацьков

БИТВА ПІД СЛОБОДИЩЕМ 1660 РОКУ: СПРОБА РЕКОНСТРУКЦІЇ

Мацьков Олександр. Битва під Слободищем 1660 року: спроба реконструкції. Здійснено спробу реконструювати важливий епізод Чуднівської кампанії – битву під Слободищем 7 жовтня між польсько-татарською армією Є. Любомірского і Мурат-Гірея та українським військом Ю. Хмельницького. Зупинка правобережних полків біля Слободища розглядалася командуванням як короткотривалий перепочинок на шляху до Чуднова, де перебувало в блокаді московсько-українське військо. Вміло організована розвідка дозволила польським гетьманам оволодіти точною інформацією про місцезнаходження Ю. Хмельницького й узгодити найбільш оптимальну стратегію ведення бойових дій. Уточнено склад, чисельність польського та українського військ.

З'ясовано, що атака на український табір здійснювалася одночасно з кількох сторін. Звернено увагу на роль і місце татарського війська під час проведення військової операції. Цілком доречним стало висвітлення ряду аспектів, пов'язаних із перипетіями ведення бою. Детальний аналіз джерел й праць науковців дозволив автору переглянути традиційну версію перебігу Слободищенської кампанії, яка побутує в українській та зарубіжній історіографії.

Ключові слова: Ю. Хмельницький, Є. Любомірський, С. Потоцький, Мурат-Гірей, В. Шереметєв, українська армія, битва, Слободище.

Александр Мацьков. Сражение под Слободищем 1660 года: попытка реконструкции. Предпринята попытка воссоздать важный эпизод Чудновской кампании – сражение под Слободищем 7 октября между польско-татарской армией Е. Любомирского и Мурат-Гирей и украинским войском Ю. Хмельницкого. Остановка правобережных полков около Слободища рассматривалась командованием как короткодлительный отдых на пути к Чуднову, где находилось в блокаде московско-украинское войско. Умело организованная разведка позволила польским гетьманам завладеть точной информацией о местонахождении Ю. Хмельницкого и согласовать наиболее оптимальную стратегию ведения боевых действий. Уточнен состав, численность польского и украинского войск.

Выяснено, что атака на украинский лагерь осуществлялась одновременно с нескольких сторон. Обращено внимание на роль и место татарского войска во время проведения военной операции. Вполне уместным стало освещение ряда аспектов, связанных с ходом ведения боя. Детальный анализ источников и трудов ученых позволил автору пересмотреть традиционную версию хода Слободищенской кампании, которая распространена в украинской и зарубежной историографии.

Ключевые слова: Ю. Хмельницкий, Е. Любомирский, С. Потоцкий, Мурат-Гирей, В. Шереметев, украинская армия, битва, Слободище.